

NEMZETI FORRADALOM – 1956

B É K É S M Á R T O N

1956-ban a magyar nép összeillesztette a teret és az időt, a sorsot és a lehetőséget, a mítoszt és a valóságot. A *világtörténelem legtisztább forradalmában*, amely legalább annyira volt „antitotalitárius forradalom” (Hannah Arendt, Raymond Aron), mint „munkásfölkelés” (Claude Lefort, Bill Lomax), a magyarság megteremtette saját európai és regionális, népi és nemzeti, helyi és foglalkozási szükségleteinek kereteit. A kivívott kéthétnyi szabadság alatt hatalmas intenzitással valósultak meg a régóta megfogalmazott nemzeti és társadalmi, gazdasági és politikai követelések. Ezért: 1956 – sűrítmény. 1956 lelki és mentális aranytartaléka nemcsak a rendszerváltoztatásig tartott ki, hanem máig táplálja kollektív vágyainkat és szabadságról, függetlenségről szőtt közös álmainkat. 1956 a magyarság nemzeti forradalma volt.¹

FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC

A fegyveres harc utolsó napján, 1956. november 11-én jegyezte fel Illyés Gyula, hogy „ez a forradalom elsősorban nemzeti forradalom volt. A bányászokat a régi magyar címer és nem a régi bérezés visszaállítása foglalkoztatta. Előbb gondoltak az ország függőségének megszüntetésére, mint saját anyagi függőségükével.”² Ez a megállapítás a kulcs 1956 megértéséhez! A szovjet blokkon – amely nem volt más, mint a Szovjetunió hegemoniáján alapuló imperialista birodalom – belül 1945 óta tartó helyi lázadások közül azért emelkedett ki a magyar ’56, mert a kelet-berlini és a poznańi megmozdulásokhoz képest kiindulásában és lefolyásában mindvégig politikai célok játszottak szerepet. Ugyanis míg „mindkét helyen a gazdasági helyzet ellehetetlenülése lobbantotta lángra a szikrát [...] 1956 magyar forradalma más volt. Az október 23-án utcára vonuló budapesti fiataloknak és a mögójük felsorakozóknak nem gazdasági követeléseik voltak. A magyarok szabadságot, nemzeti függetlenséget és szabad választásokat követeltek. Mozgalmuk politikai küzdelem volt az első pillanattól az utolsóig.”³

A „koalíciós idők” félszabadsága, a Rákosi-diktatúra félévtizedes zsarnoksága, a reményt keltő, de felemás Nagy Imre-miniszterelnökség és a rá következő 1955-ös resztalinizáció az elnyomás és az engedés ritmusát alakította ki. Amint Németh László igen plasztikusan megfogalmazta: „a forradalmak nem annyira a legelnyomottabb, hanem a legvisszanyomottabb népek válasza”,

1 A szöveg megírásához igénybe vettem, illetve felhasználtam korábbi kutatásaim eredményét, megállapításait: BÉKÉS Márton: *Gerillaháború. A fegyveres felkelés elmélete és gyakorlata*, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, Budapest, 2017. 110–271.

2 ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957. Atlantisz sorsára jutottunk*, szerk. ILLYÉS Mária – HORVÁTH István, MMA – Magyar Szemle, Budapest, 2016. 60 (kiemelés tőlem).

3 Schmidt Mária beszéde a Magyarország Barátai konferencián, Budapest, 2016. május 7. (kiemelés tőlem).

s ennek megfelelően alakult a háború utáni magyarság sorsa is, hiszen a szabadságot megtapasztalt nemzetet erőszakosan fojtották le. Az időszakos enyhülés pedig csak „rontott” a helyzetet, hiszen „a túlfűtött kazánok is akkor robbannak, amikor a nyomás enyhül egy kicsit” – írta.⁴

Az 1945 óta tartó idegen megszállás és politikai elnyomás miatt gyűlö *harag* 1956 őszen jutott forrpontra. A nemzeti függetlenség és a politikai szabadság kivívása ugyanazon törekvés része volt. Hiszen a szovjet megszállás és a rezsim szoros, egymást feltételező kapcsolata miatt a politikai forradalom fegyveres kivívása és a nemzeti függetlenségért folytatott harc egybeesett. Szovjet megszállás nélkül nem lett volna diktatúra, diktatúra nélkül pedig szovjet megszállás. A függetlenség és szabadság kivívása érdekében tehát mindkettő ellen azonos intenzitással kellett vállalni a harcot: a forradalmi harc és a nemzeti felszabadító küzdelem egymást feltételezte. Ezért nevezzük 1956-ot forradalom- és szabadságharcnak, s ezért lehetséges, hogy nem volt olyan aktora, aki/ amely a nemzeti szuverenitás visszaszerzését (a függetlenséget) és a politikai önrendelkezést (a szabadságot) egymástól elválasztotta volna. A ferencvárosi munkástanácsok október 31-i határozata például a legfontosabb követelések között – nem kevés kormányellenes éllel – a következőket sorolta föl: általános, titkos választások több párt részvételével, a régi miniszterek azonnali menesztése, haladéktalan kilépés a Varsói Szerződésből, a szovjet csapatok távozása.⁵

a politikai forradalom fegyveres kivívása és a nemzeti függetlenségért folytatott harc egybeesett

Amint Hannah Arendt megfogalmazta: „ami diáktüntetésnek indult, az nem egészen huszonnégy óra leforgása alatt fegyveres felkeléssé vált. [...] a forradalmat az egész nép együttes cselekvésének puszta lendülete hajtotta előre.”⁶ Az október 23-án délutánra időzített reformista diákdemonstrációról – amely

Rohanunk a forradalomba – Fialat '56-os felkelők a körút és a Király utca sarkán (Kádár József felvétele, Terror Háza Múzeum)

4 NÉMETH László: *A magyar forradalomról* [1956] = Uő.: *A magyar forradalomról*, Nap, Budapest, 2011. 72 és 85.

5 Közli: *Magyar munkástanácsok 1956-ban. Dokumentumok*, s. a. r. KEMÉNY István – BILL LOMAX, Magyar Füzetek kiadása, Párizs, 1986. 42.

6 Hannah ARENDT: *A totalitarizmus gyökerei* [1958], ford. ERŐS Ferenc, Európa, Budapest, 1992. 620.

a rá jellemző speciális érdekek mellett össznemzeti politikai célokat is megfogalmazott – hamar kiderült, hogy olyan kívánalmakért lép fel, amelyek az adott keretek között nem valósíthatók meg. Legkésőbb Nagy Imre csalódást keltő, Parlamentnél elhangzó esti beszédének és a tér sötétbe borításának, majd rá adott válaszként a *Szabad Nép*-fáklyák meggyújtásának órájában kiderült, hogy vagy a követelések maradnak, vagy a rendszer. Ezt követően a Sztálin-szobor ledöntése már nem csak szimbolikus aktsusa volt a forradalomnak, amely aztán a Rádió előtti sortűzre adott fegyveres válasz formájában robbant ki. Raymond Aron úgy összegezte 1957-ben a magyar forradalom végső kibontakozását, hogy „ebben a században még nem láthattunk olyan *népi forradalmat egy parancsuralmi állam ellen*, amely felkeléssel kezdődik, és az állam meghódításával ér véget”.⁷ A november 4-i második szovjet invázió előestéjére a magyarság nem csak államát, hanem saját sorsát is önkezébe vette.

A forradalmi harc hetében, vagyis az 1956. október 23-áról 24-ére virradó éjszakától az október 28. koradélután bejelentett tűzszünetig (mely utóbbi *csak* a magyar csapatokra vonatkozott, a szovjetek a maguk részéről másnap este hirdettek fegyvernagyvást) a fegyveres harc egyfelől felszámolta az elnyomó apparátust és megszüntette a forradalommal szembeni ellenállást, másfelől elérte, hogy a többlépcsős csapatlétszám- és arzenálbővítés dacára kivonják a szovjet hadsereg erőit Budapestről. Ez a két elért eredmény volt valójában a forradalom programja. Nem véletlenül fogalmazott úgy a forradalom első, szabadon nyomtatott újságjában Obersovszky Gyula, hogy „a nép politizál. Politizál fegyverrel a kezében. Radikális politika ez, de már nem tud kérni, mert minden kérése hasztalan volt.”⁸

A nemzeti függetlenség és a politikai szabadság együttes, egymástól elválaszthatatlan kivívása annál is inkább magától értetődő, mert '56 leverése is csak úgy valósulhatott meg, ha mindkettőt megsemmisítik. A kommunista Quisling szerepére vállalkozó Kádár-csoport és a világ legnagyobb szárazföldi hadseregének beavatkozása egyszerre irányult a szovjet érdekszférát sértő és a diktatórikus működést felszámoló eredmények ellen. A fegyveres harc leverése után két hónapon belül a forradalom politikai vívmányait, a társadalmi önszerveződés minden fórumát (köztük annak legfőbb erejét: a Nagy-Budapesti Munkástanácsot) és az általános sztrájkot is megszüntették. Ahogyan a forradalom nem győzhetett addig, amíg tartott a megszállás, úgy a forradalmat sem lehetett leverni megszállás nélkül.

ÖNIGAZGATÓ NEMZET

A Tűzoltó utcai felkelők parancsnoka, a forradalom baloldalán elhelyezkedő Angyal István tökéletesen megfogalmazta a forradalom politikai dinamikáját,

Nagy Imre nem volt a forradalom miniszterelnöke, legfeljebb a forradalom alatti miniszterelnök

amikor azt írta, hogy „a kormányok, a Parlament, a politikusok kullogtak az események után. Míg a Parlament tárgyal és vitatkozott és gondolkozott a következő lépésen, *a nép az utcán cselekedett, csinálta a forradalmat a gyakorlatban* [...] A Parlament csak konstatálni tudta a történeteket, de nem irányítani a forradalmat.”⁹ Valóban, amint azt a korban is sokan megjegyzték: a forradalomnak nem

volt vezetője, a fegyveres harcoknak sem parancsnoka. Az értelmiség és a nép pólusa megfordult, hiszen – amint Németh László is felismerte – ezúttal nem a nemzet követte a költőt, hanem fordítva.¹⁰ Éppen ezért Nagy Imre nem volt

7 Raymond ARON: *Egy antitotalitárius forradalom* [1957] = '56 és a franciák – Francia gondolkodók a magyar forradalomról, vál. Philippe CAPPELAERE, ford. IMREH András és mások, Font, Budapest, 1993. 47. (kiemelés tőlem).

8 *A Nép nevében!*, Igazság 1956. október 25. 1. [reprint] = *1956 sajtója*, szerk. NAGY Ernő, Tudósítások, Budapest, 1989. oldalszám nélkül.

9 *Angyal István saját kezű vallomása* [1956] szerk. EÖRSI László, Pesti Szalon, Budapest, 1991. 114. (kiemelés tőlem).

10 NÉMETH László: *Nemzet és író* [Igazság 1956. november 3. 1.] = *1956 sajtója*.

a forradalom miniszterelnöke, legfeljebb a forradalom alatti miniszterelnök. Hogy ki legyen a miniszterelnök, arra Illyés október végén igen plasztikusan azt felelte: „Aki végig mer gyalog menni a körúton”. Az autonóm népi megmozdulás, amely spontán teljesítette a nemzeti forradalom – pontokba szedett és íratlan – követeléseit, először a kormány ellen, majd helyette, végül nélküle cselekedett.

Szertelen, zendülő cselekvéssorozat helyett 1956-tal kapcsolatban spontán rendről és forradalmi fegyelemről van szó, amely az új fegyveres és közigazgatási szervezetek felállításától (felkelőközpontok és nemzetőrség, munkástanácsok és forradalmi bizottságok) kezdve a rend kínos megőrzésén át (gondoljunk a népítéletek elhanyagolhatóan kis számára, a forradalmi pénztárakra és a közjavak példás őrzésére) egészen a közellátás és a közigazgatás önkéntes megszervezéséig mindenütt megnyilvánult. Mindez nem független attól, hogy a forradalmi harcokban a munkásság meghatározó szerepe¹¹ természetes módon nyitott utat a munkásönigazgatás megjelenésének. Amint Arendt két évvel a forradalom leverése után írta: „a forradalmi és a munkástanácsok együtt jöttek létre [...] az előbbiek elsősorban a politikai zsarnokságra adott választ jelentették, az utóbbiak pedig a magyar forradalomban a szakszervezetekkel fordultak szembe, amelyek nem a munkásokat, hanem a felettük gyakorolt pártellenőrzést képviselték”.¹² 1956-ban valódi népképviselőt valósult meg, amelyben a nép képviselte önmagát.

A fegyveres felkeléssel egyidőben – pontosabban azzal együtt, neki köszönhetően – az állampárttól és a kormánytól, valamint a kommunista szervektől (kerületi és munkahelyi pártszervek, tanácsok, Dolgozó Ifjúság Szövetsége, Népfront, Szakszervezetek Országos Tanácsa) független öngazgató szervek jöttek létre, amelyek főként termelést ellenőrző munkástanácsok és közigazgatást megszervező forradalmi bizottságok voltak. A kerületi és munkahelyi forradalmi bizottságok, országsszerte a helyi és megyei nemzeti tanácsok, valamint a munkástanácsok az egypártrendszer azonnali felszámolását jelentették, még hozzá nemcsak a zsarnokság béklyóinak leverésével, hanem a bürokrácia felszámolásával.

Mihelyst szétesett a diktatúra és vereséget szenvedett a mögötte álló megszálló hadsereg, az autonómia a maga természetes módján bontakozott ki. A felkelők az utcát, a forradalmi bizottságok és munkástanácsok a politikai hatalmat szerezték meg azonnal. Claude Lefort szerint: „Mindenütt a munkástanács irányította az eseményeket, ez fegyverezte föl a harcolókat, szervezte meg a közéletet, fogalmazta meg a politikai és gazdasági követeléseket. Ebben az időben [október végén] a budapesti kormány nem képviselt senkit, csak kapkodott, ellentmondó közleményeket bocsátott ki [...] a kormánynak semmi tekintélye nem volt.”¹³

Az 1956-os forradalom elsődleges szereplői a fegyveres felkelők és a munkástanácsok voltak: előbbiek a forradalmi harc fegyveres végrehajtóiként, utóbbiak a jövő társadalmi-politikai berendezkedés politikai kovácsaiként. Jellemző módon az állampárti hegemonia végeztével azonnal megjelentek az '40-es évek végén megszüntetett pártok s újabbak is alakultak – ezek lehettek volna a szabad választások versengő alanyai. A parlamentáris, polgári demokrácia bevett politikai szerveződései helyett azonban mindvégig fontosabbak voltak a felkelők, a helyi forradalmi közigazgatás és a munkástanácsok szervezetei. Ez utóbbiak ráadásul nemcsak a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) és a Nagy-kormány előtt jártak, hanem a pártok vezetőit is rendre megelőzték. A pártvezetők nem vettek részt a fegyveres harcokban, és a kialakult öngazgatási szervezetekben sem képviseltették magukat. Amit Németh László novem-

az 1956-os forradalom elsődleges szereplői a fegyveres felkelők és a munkástanácsok voltak

11 A kádári megtorlás során, perben hozott ítélet folytán kivégeztek legalább 60 százaléka munkásként dolgozott a forradalom előtt. Az összes, 1956-ban életét vesztő budapesti áldozat több mint fele tartozott a fizikai dolgozók közé, s a harcok során megsebesült felkelők 80-90 százaléka is fiatal fizikai dolgozó, ipari tanuló, ifjúság volt.

12 ARENDT: *I. m.*, 623.

13 CLAUDE LEFORT: *A magyar fölkelés [1957] = '56 és a franciák*, 162.

„Munkások, értetek haltunk meg!” – Forradalmi üzenet a József körút és Blaha Lujza tér sarkán, 1956. október (Fortepan)

ber elsején megírt, sokak nézetét tükrözte: „Végzetes tévedés lenne, ha a feltámasztott pártokkal, nem kívánt kísértetjárásként, az akkori pártélet szelleme is visszatérne”; sőt egyenesen azt javasolta, hogy „fokról-fokra a forradalomcsináló s abban megtisztult fiataloknak adjuk át a helyet”.¹⁴ Angyal István a csoportja ellenőrzése alá tartozó garázsból kizárólag a munkástanácsoknak, az élelmiszerellátásban és az egészségügyben dolgozóknak adott autót, amiről így írt: „Határozottan leszögeztük, hogy mi *forradalmárok vagyunk, és nem pártpolitikusok*. A forradalomnak nincsen ideje most pártoskodással foglalkozni.”¹⁵

A kommunista pártnak és a szovjeteknek mindvégig alárendelten mozgó és döntő kormány összetételében az első változás október 24-ére virradóan következett be, amikor Nagy Imrét – szovjet engedéllyel és pártjóváhagyással – miniszterelnöknek nevezték ki, de a tényleges politikai hatalom a másnapig helyén hagyott elsőtitkár, Gerő Ernő kezében maradt. Huszonnyolcadikáig a miniszterelnök tevékenységéhez a karhatalom bevetése, a kijárási tilalom és statárium érvényben tartása, vagyis a pártállam védelmezése kötődött. A Kossuth téri mézárulás délutánján ráadásul szovjet jelentések szerint „Nagy Imre elvtárs kérte, [hogy] növeljük a Budapesten tevékenykedő csapataink létszámát, különösen a gyalogságát”.¹⁶ A Csepeli Forradalmi Ifjúsági Szövetség másnap terjesztett röplapján éppen ezek miatt ez állt: „A Nagy Imre vezetésével megalakult kormány tisztázza szerepét a magyar ifjúság vérontásában. [...] a kormány nevezze meg a Rádió útján, hogy az előző napi vérontás után a szovjet csapatok miért nem lettek kivonva.”¹⁷ Bár az október 27-én némileg általa-

14 NÉMETH László: *Pártok és egység* [Új Magyarország 1956. november 2. 1.] = 1956 sajtója.

15 Angyal István saját kezű vallomása, 50.

16 Mikojan és Szuszlov jelentése az SZKP KB-nek, Budapest, 1956. október 25. = A „Jelcin-dosszié” – Szovjet dokumentumok 1956-ról, szerk. és ford. GÁL Éva és mások, Századvég – 1956-os Intézet, Budapest, 1993. 51.

17 1956 plakátjai és röplapjai. Október 22. – november 5. összeáll. és szerk. Izsák Lajos és mások, Zrínyi, Budapest, 1991. 72.

kított Nagy-kabinetből kikerült a szovjeteket 23-án este még kormányfőként behívó Hegedüs András s bevették Tildy Zoltánt, valamint Lukács Györgyre cserélték Darvas Józsefet, a belügy élére pedig Münnich Ferencet állították Piros László helyett, a honvédelmi tárcavezető Bata István helyett az a Janza Károly lett, aki azonnal kiadta a parancsot, hogy „a fegyveres csoportok ellen bevetett katonai egységek szünet nélkül folytassák azok megsemmisítését”. Ez a kabinet nem volt más, mint sztálinizmus sztálinisták nélkül.

A 28-i miniszterelnöki rádiónyilatkozat a keményvonalasok és a szovjetek egyetértésével született, célja a forradalom pacifikálása volt, hiszen valójában csak a 23-i követelések *résztleges* elismerését jelentette, miközben a forradalom már jócskán előrébb járt ennél. Nagy Imre annyi engedmény megtételét jelentette be, amelynek elfogadása után még lehetőség nyílt az események irányítás alatt tartására. Tehát október 28. nem a „fordulat napja” volt, hanem kényszer szülte, őszintétlen lépéssorozat, amely arra volt hivatott, hogy megakadályozza, hogy a kommunista pártra és a szovjetekre nézve valami még rosszabb következzen be. Moszkva ugyanis felismerte: kissé engedni kell, hogy a párt hatalmát – Nagy Imre segítségével – meg lehessen őrizni. Az újabb beavatkozás 30/31-i moszkvai döntése azért született meg, mert a kölcsönös kompromisszum emberének tartott kormányfőnek ez mégsem sikerült.

A hivatalos döntések tehát mindvégig a pártközpontban születtek (amelynek a miniszterelnök természetesen tagja volt), az ezt előfeltételező jóváhagyás viszont Moszkvából érkezett. A Nagy Imre vezette kormány nagyon későn, az MDP október legvégén bekövetkező végső összeomlásával egyidőben függetlenedett csak az állampárttól, akkor sem önszántából, hanem azért, mert a kommunista „felettes én” megszűnt létezni. De az MDP helyébe lépő MSZMP is kénytelen volt tudomásul venni, hogy engedményeket kell tennie; ennek volt része a 30-i ismételt kormányátalakulás, amikor a Gerő-garnitúra helyett két, a Rákosi-börtönt járt kommunista politikus került a kormányba (Kádár János és Losonczy Géza – az már a kommunista rendszerek sajátos logikájába illeszkedik, hogy éppen Kádár alatt pusztították el utóbbit a börtönben). Október vége és november eleje között felgyorsultak az események: a kormány a pártállam fokozatos széthullása és a forradalom autonóm mozgása miatt kénytelen volt még további lépéseket tenni (nemzetőrség engedélyezése, a munkástanácsok elismerése, a többpártrendszer kialakulásának tudomásul vétele, a Varsói Szerződésből való kilépés bejelentése).

Jelezve a közhatalom igazi birtokosát, október utolsó napján fővárosi munkástanács-parlamentet hívtak össze, amely konkrét politikai programot hirdetett. Ezek között szerepelt, hogy „az üzem a munkásoké”, a dolgozók által választott munkástanács választja az igazgatót, irányítja a vállalatot, dönt a tervekről, a bérekről, a külföldi szerződésekről, a munkaviszonyról és a nyereségről.¹⁸ A forradalmi ifjómunkások lapja pedig így írt másnap: „A nép nem áll meg félúton. A függetlenség kérdésében nem alkuszunk. Az ifjómunkások az általános sztrájk folytatása mellett vannak mindaddig, amíg az utolsó szovjet katona elhagyja az ország területét.”¹⁹

A „koalíciós”, azaz harmadik Nagy Imre-kormány november 3-i megszületése utat nyitott ugyan egy nem diktatórikus működésnek, mely lehetőségnek viszont a szovjetek vetettek véget. A felkelt ország öngazgatása a kormány nélkül, sőt egyre inkább azzal szemben szerveződött meg – a valódi irányítás ekkor már jóideje a nép kezében volt. A forradalmi közigazgatás mindvégig párt és kormány nélküli népi öngazgatást jelentett. November harmadikán állt elő az a sorsszerű helyzet, hogy a fegyveres felkelés és a társadalmi öngazgatás egymás felé épített hidjai összeérnek.

a forradalmi közigazgatás mindvégig párt és kormány nélküli népi öngazgatást jelentett

18 Magyar munkástanácsok 1956-ban, 42–43.

19 Igaz népi hatalom – függetlenül, szabadon [Magyar Ifjúság, 1956. november 1. 1.] = 1956 sajtója. i.m.

NAGYVÁROSI NÉPFELKELÉS

Carl von Clausewitz tanácsa szerint „a népfelkelés, ez a köd- és felhőszerű képződmény, soha ne sűrűsödjön tömör testté”, ám szükséges, hogy „ez a köd bizonyos pontokon gomolyaggá sűrűsödve fenyegető felhővé váljon, amelyből egyszer csak hatalmas villám csaphat le”.²⁰ A gerilla-hadviselést kanonizáló porosz hadtudós – a napóleoni háborúk idején alkalmazott partizánháború tapasztalatából kiindulva – olyan harcmodort javasolt alkalmazni egyenlőtlen küzdelemben, amelyben a védekező fél fegyverre kovácsolja azt a tudást és helyzeti előnyt, amellyel a nálánál számosabb és jobban felszerelt hódító nem rendelkezik. A kislétszámú és nehézfegyverekkel nem rendelkező kötelékek mozgékonyságának megőrzése, a helyismeret kihasználása, álcázás és cselvetés alkalmazása, az ellenség folyamatos zaklatása, az elrejtőzés és a lesből való támadás, majd a gyors felszívódás mind-mind a gerilla-taktika része. E *láthatatlan hadsereg*nek köszönhetően a megszállók úgy érzik, hogy „a front mindenhol ott van és közben sehol” (Võ Nguyễn Giáp).

Másfél évszázadig a gerillaháborúk többnyire hegyekben és erdőkben folytak, a partizánok a 20. század közepétől kezdve költöztek vidékről a városokba. A múlt század közepén az 1944-es varsói felkelés mellett az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc fő fegyveres összeütközéseit jelentő budapesti felkelés volt az első olyan aszimmetrikus konfliktus, amelyet egy nagyváros területén vívtak meg. A klasszikus gerilla-hadviselés szabályainak megfelelően lebonyolódó forradalmi háború mindvégig önvédelmi jellegű volt. Amint Angyal István feljegyezte: „a terület elhagyásáról egyetlen szó sem esett, hiszen zömében IX. kerületiek voltunk, saját házainkat, hozzátartozóinkat védtük”.²¹

Az október 24-ére virradó éjjel a fővárosba érkező szovjet páncélosokat úttorlaszok, barikádok és Molotov-koktélok fogadták. Október 24. hajnalától kezdve Budapestszerte felkelőközpontok alakultak a jól védhető, stratégiai elhelyezkedésű, a forgalmat több irányból is ellenőrizni képes gócpontokon. Minden jelentősebb felkelőközpont-

nak volt egy-egy jellegzetes, jól erődíthető épülete: a Baross térieknek a pályaudvarral szemben álló 19. számú ház; a Széna térieknek a metróépítkezés során felhúzott, a földalatti alagútjára épített többemeletes betonépület és munkásszálló; a Móricz Zsigmond körtér közepén a „gomba”, amelynek tetejére géppuskát is telepítettek; a Corvin mozi pedig, az azt körbeölelő passzázzsal együtt, természetes védelemre talált a többemeletes házak között. Az akkor Kisfaludy köznek nevezett mai Corvin köz az árkádokkal, az Üllői út túloldalán található Kilián-laktanyával és a környező kisebb utcákkal (Nap, Práter, Vajdahunyad, Viola) egyenesen adta magát, hogy egy *városi gerillaháború* operatív központja legyen. A felkelők kihasználták az épített környezet adottságait, amely a gyors lecsapásra, a rejtekhelyről való támadásra és a villámgyors menekülésre egyaránt lehetőséget adott.

Miután az egyes felkelőközpontokhoz tartozók jelentős része a vonatkozó kerület lakosa volt, úgy ismerték a terepet, mint a tenyerüket. Szabó János, a Széna tériek parancsnoka például a térhez közeli utcában lakott, és helyi ismertségének köszönhetette tisztségét.

„Szabó bácsi ennek a környéknek jellegzetes alakja volt. Vagy fuvaros volt, vagy alkalmi munkás. [...] A gyerekekkel együtt játszott, focizott [...] Jóban volt mindenkivel, tíz utca körzetében az emberek ismerték és szerették” – emlékezett rá egykori harcosa.²² Ehhez hasonlóan a józsefvárosi Práter utcai csoportnak is erős helyi kötődése volt: az itt harcolók közül a legtöbben ebben az

20 Carl von CLAUSEWITZ: *A háborúról* [1830] ford. SZABÓ Júlia, Zrínyi, Budapest, 2013. 525.

21 Angyal István *saját kezű vallomása*, 95.

22 Czajlik Péter interjúja: *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*, összeáll. MOLNÁR Adrienne – KÖRÖSI Zsuzsanna – KELLER Márkus, 1956-os Intézet, Budapest, 2006. 113.

a klasszikus gerilla-hadviselés szabályainak megfelelően lebonyolódó forradalmi háború mindvégig önvédelmi jellegű volt

utcában vagy a közeli József körúton laktak, esetleg a kerület belső részének szegényebb utcáiból jöttek.

A felkelők az ellenségtől zsákmányolták a fegyvereket – a Corvin köz utolsó parancsnoka, Pongrátz Gergely szerint elvük az volt, hogy „ha nincs fegyvered, majd hoz az ellenség”. Harceljárásaik során a városi gerilla-hadviselés minden fogását bevetették: a szűk utcákba csalt páncélosokra hajított benzinespalackot, aknának tűnő felfordított tányérokot, szappannal felsúrolt úttestet, összetekert kézigránátot, amellyel a nehézharckocsik hernyótalpát is lerobbanthatták, vonatokból képzett torlaszokat a Széna téren, macskaköböl épített barikádát a Móricz Zsigmond körtér körül és a házak megerősítését a Tűzoltó utcánál. Utóbbiról Angyal István ezt írta: „Sokszor gondoltam, hogy úgy védekezünk, mint Sztálingrád munkásai a németek ellen [...] Halomra lőtték a tankok a házakat, de elfoglalniok egyet sem sikerült.”²³ Miután a felkelők és a támadók közötti erőviszonyok összehasonlíthatatlanok voltak, a gerilla-hadviselés mindenkorai szabályának megfelelően előbbiek mindvégig védekezésre rendezkedtek be. A stratégiai védekezés azonban minden esetben taktikai támadásokat jelentett. Leginkább a szovjetek mobil eszközeit, a teherautókat, harckocsikat, rohamlövegeket és páncélautókat kellett megsemmisíteni. Ebben hatékony páncéltörő eszközök híján a találatosság bizonyult a legjobb fegyvernek.

„A nép mellettünk volt” – mondta Bárány János, a Tompa utcai felkelők vezetője, majd hozzátette: „Nem tudtunk olyan lakásba benyitni, ahol ne segítettek volna. Ételt, ruhát adtak. Az asszonyok maguk készítették el a benzinespalackokat és nyújtogatták ki az ablakon.”²⁴ Az elterjedt vicc szerint – amely forradalmi valóságon alapult – fiatal fiúk csengettek be a harmadik emelet egyik lakásába a körúton azzal, hogy kilőhetnek-e az ablakon. A háziasszony azzal a feltétellel engedte be őket, ha az ajtó előtt szépen megtörlik a lábukat.

A harcoló Budapest küzdelmével közösséget vállalt az egész ország. A fegyveres felkelők és a munkástanácsok harcával egyidőben bontakozott ki országszerte a forradalom, amelynek következménye mindenütt a kommunista struktúrák szétverése, a bürokrácia megszüntetése, a helyi igazgatás önkézbé vétele, a munkástanácsok és a nemzetőrség megalakítása volt. Ezen kívül egy nagyon fontos, a főváros harcát *egyáltalán* lehetővé tévő jelenség is kibontakozott: 1956 forradalmi napjaiban soha nem látott élelmiszerbőség volt Budapesten, a vidéki Magyarország ugyanis az első napoktól kezdve önként hozta az élelmet a harcban álló fővárosba. Erről a legendás nagylelkűségről – amelyet az ország sorsának kristálytiszta felismerése és a nemzeti szolidaritás motivált – így írt egy tudósító, október legvégén: „ládákkal, zsákokkal, csomagokkal színültig megrakott teherautók, pőfögő traktorok sokasága [...] benn a kocsikban káposztadombok, gyümölcsösládák, tejeskannák, hagymás és zöldséges zsákok, baromfikkal tömött ketrecek, a pócsmegyeri áldozatkész parasztnak jó szívvel adott ajándékai”.²⁵ A forradalom napjaiban háromszáz vagonnál is több zöldség és gyümölcs várt kirakodásra a budapesti pályaudvarokon, a fővárosba pedig annyi kenyér érkezett, hogy nem fogyott el a boltokban. Ne felejtjük el: a vidéki városok és falvak élelmiszerküldeményei az őszi időszak kellős közepén érkeztek, ami azt jelenti, hogy jelentős részben a raktárak, kamrák és padlások télire szánt tartalékait kapta meg a harcoló Budapest! Mindezt minden felszólítás, központi szervezés nélkül.

DEVICTUS VINCIT

November 4. után még egy hétig tartott a fegyveres ellenállás, de a forradalomnak ez után sem szakadt vége: munkabeszüntetés, szervezkedés, passzív ellenállás, néma tüntetés, rendszerellenes falfrákák, illegálisan terjesztett újságok és

23 Angyal István saját kezű vallomása, 96–97.

24 A bordósapkás Jancsi [Magyar Ifjúság 1956. november 3. 2.] = 1956 sajtója.

25 GÁRDONYI Jenő: A falu népe a hős Budapest népének [Magyar Nemzet 1956. október 31. 4.] = 1956 sajtója.

**hatékony páncéltörő
eszközök híján a találatosság
bizonyult a legjobb fegyvernek**

röpiratok adtak hírt róla. A legerősebb fegyver (ismét) a munkásság kezében volt, akik „az általános sztrájkhoz [nyúltak], amely a munkásmozgalom egész történetében az egyik legteljesebb és legegységesebb sztrájkká vált. [...] A több mint egy hónapig tartó sztrájk lényegileg politikai sztrájk volt, fegyverként használták a szovjet katonai megszállás és az új Kádár-rendszer ellen egyaránt.”²⁶ November 12-én a csepeli munkástanács felhívást tett közzé, amelyben ez állt: „a forradalom további útját csak maga a magyar nép s talán elsősorban a budapesti munkásság szabhatja meg. A budapesti munkásságnak ez nem csak joga, hanem hazafias kötelessége is.”²⁷ Január közepén aztán, a csepeli gyárfoglalás leverése után, az országra a zsarnokság csöndje borult.

Az 1961-ig tartó megtorlás során 229 embert végeztek ki perekben hozott ítélet nyomán, 860 főt hurcoltak a Szovjetunióba, 26 ezer embert ítéltek el, 25

Szabadságharc –
Forradalmi plakát a pesti
utcán, 1956. november
(Fortepan)

ezret börtönöztek be vagy internáltak. Az 1956 decembere és 1957 januárja között elrendelt sortüzekben legalább nyolcvanán haltak meg. Mindez a magyar történelem legsúlyosabb politikai megtorlása volt – összehasonlításképpen 1849-ben Haynau 120 főt végeztetett ki és 1200-an kerültek börtönbe, az akkor területileg háromszor akkora országban!

1956. október 23. és november 11. között a szovjet hadsereg rendkívül súlyos veszteségeket szenvedett Magyarországon, azon belül is különösképpen Budapesten. Két hét alatt közel 700 idevezényelt szovjet katona esett el, másfélezer sebesült meg, félszáz eltűnt.²⁸ Leginkább a Kerepesi úttól délre eső kerületekben tevékenykedő gárdahadosztályt tépázták meg a harcok: hivatalosan 14 tank és önjáró löveg, kilenc páncélautó, 13 ágyú, négy sorozatvető és hat légvédelmi löveg elvesztését ismerték el. A megszállóknak a legnagyobb veszteségeket a „pesti srácok” és lányok a VIII. és IX. kerületben okozták, összes

26 Bill LOMAX: *Magyarország 1956-ban* [1976] ford. és kieg. KRASSÓ György, Magyar Füzetek kiadása, Párizs, 1981. 141.

27 *Az újpesti munkástanács felhívása*, Budapest, 1956. november 12. = *Magyar munkástanácsok 1956-ban*, 61.

28 *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából*, vál. és jegyz. Vjacseszlav SZEREDA – Alekszandr SZTIKALIN, ford. BAZSÓ Tibor és mások, Móra, Budapest, 1993. 142.

fővárosi veszteségük 80 százaléka itt keletkezett.²⁹ Ez a két kerület – különösen az Üllői út városközpontban található két oldala – volt a harcok epicentruma. Október 24. és november 5. között egyedül a Corvin közben több mint húsz harcocsit, önjáró löveget és páncélozott szállító járművet semmisítettek meg a felkelők. A szovjetek Budapesten elszenvedett páncélos-veszteségeinek fele itt következett be.

A KSH korabeli adatai szerint a forradalom és szabadságharc idején országszerte 2700-an haltak meg, 78 százaléka, mintegy 1945 ember a főváros területén vesztette életét. A forradalom alatt és után 200 ezer magyar kényszerült az ország elhagyására. A Budapesten életüket vesztettek közel fele a pesti oldal belső részén halt meg. A legsúlyosabb veszteségek Józsefvárosban voltak: október 23-tól az év utolsó napjáig (a sortüzeket is beleértve) a Nagy-Budapest területén erőszak következtében elhunytak több mint ötöde itt vesztette életét.³⁰ Nem túlzás tehát azt állítani, hogy 1956 fegyveres harcainak tűzfészeke a VIII. kerület volt.

A felkelt ország és élén a forradalmi Budapest drámai és heroikus küzdelemben nyilvánította ki akaratát. A forradalom nem értelmiségi belügy, hanem széleskörű népakarat volt. Az Irodalmi Újság legendás lapszámába író Pálóczy Horváth György szerint a népfelkelés minden központi szervezés és értelmiségi előkészítés nélküli, ösztönös megmozdulás volt – „Harcunk spontán volt és tiszta. Nem népes értekezleteken történt döntés, senki sem várt utasításra. Amikor ütött az óra, Budapest csatatérré lett, élet-halál harc közben szerveződött egy világváros felkelése.”³¹

A forradalom és szabadságharc három fő követelése a következő volt:

1) a megszállók kiűzése és 2) a diktatúra megszüntetése, amelyekhez a harc közben kovácsolódva csatlakozott 3) az öngazgatás igénye, amely az önvédelem szerveiben, a munkahelyeken, a fegyveres testületeknél és a helyi közigazgatásban egyaránt megjelent. A forradalom leverése miatt nehéz megállapítani a *népfelkelésként lezajló forradalom és szabadságharc* konkrét politikai célját, de körvonalai megállapításához segítséget nyújthat, hogy az 1956 után közvetlenül megkérdezett kivándorlók 40 százaléka „a szindikalizmus valamilyen válfaja mellett voksolt”, a társadalom vágyott berendezkedését pedig az igazságosság, a kizsákmányolástól való mentesség és az önkormányzás kívánalmával öntötték szavakba.³² Az óvatos reformizmust a fennálló rendszerrel együtt elsöprő forradalom energiája táplálta a rendszer struktúráinak erőszakkal való azonnali, kompromisszummentes szétrombolását, és helyükbe egy olyan új világ létrehozását, amely a régi rend(ek)től független autonóm szerveződésen és magasabb rendű erkölcsiségen alapul.

„Devictus vincit”, azaz legyőzve győz – szólta Mindszenty József latin jelmondata. A forradalmat mindvégig támogató hercegprímás mottója a magyar nemzeti forradalomra is illik. Ezt szólaltatta meg a korban Raymond Aron is, mondván: „A gyakorlati bölcsesség szempontjából a sikerült reform jobb lett volna az eltiport forradalomnál, de az igazak önfeláldozása, a behódolás visszautasítása, a halál vállalása olyan igazságot hirdetett, melynek csendes ereje hosszú távon erősebb a fegyverek erejénél és a hódítók kétes győzelménél.”³³

a felkelt ország és élén a forradalmi Budapest drámai és heroikus küzdelemben nyilvánította ki akaratát

29 HORVÁTH Miklós: *1956 hadikronikája*, Akadémiai, Budapest, 2003. 441–443; [I[evgenyij]. I[vanovics]. MALASENKO: *A Különleges Hadtest Budapest tüzeiben. Egy szemtanú visszaemlékezései* [1995] ford. LÁNG Júlia – HORVÁTH Miklós = *Szovjet katonai intervenció 1956*, szerk. és bev. GYÖRKEI Jenő – Horváth Miklós, H&T, Budapest, 2001. 2. javított kiadás, 276.

30 *1956 kézikönyve*, III. főszerk. HEGEDŰS B. András, szerk. KENDE Péter, 1956-os Intézet, Budapest, 1996. 304; *Fontosabb adatok az 1956. október–decemberi időszakból*, KSH, Budapest, 1957. 46–47.

31 PÁLÓCZY HORVÁTH György: *Lábhöz tett fegyverrel* [Irodalmi Újság 1956. november 2. 1.] = *1956 sajtója*.

32 KOVRIG Béla: *Nemzeti kommunizmus és Magyarország. Egy eszme története* [1962] ford.: BERÉNYI Gábor és mások, szerk., bev., jegyz. PETRÁS Éva, Gondolat, Budapest, 2016. 159.

33 ARON, I. m., 60.